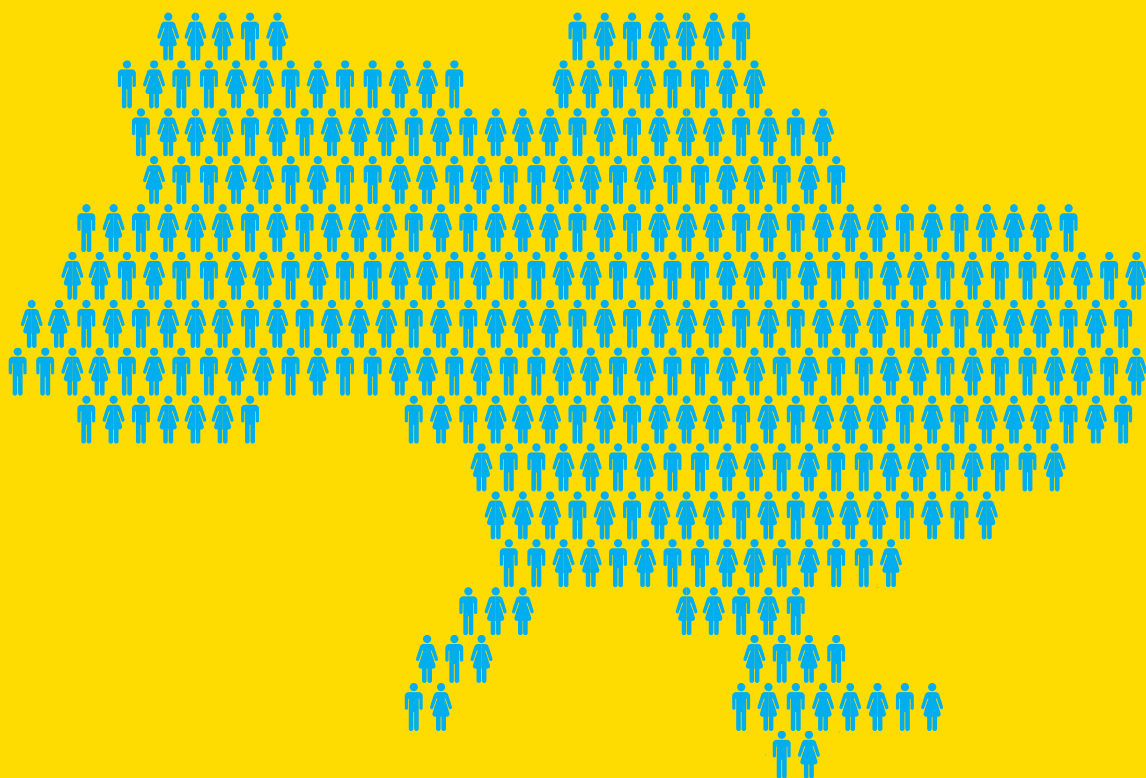

Український жіночий фонд

*Участь жінок у політиці
та процесі прийняття рішень
в Україні.
Стратегії впливу*

Український жіночий фонд

*Участь жінок у політиці
та процесі прийняття рішень
в Україні.
Стратегії впливу*

Цей документ підготовано Українським жіночим фондом за фінансової підтримки спільного проекту ЄС-ОБСЄ/БДІПЛ з розвитку демократії та прав людини у Східній Європі.

Погляди, викладені в цьому документі, є поглядами авторів та не обов'язково відображують думку Бюро демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ (БДІПЛ), його працівників або згаданих тут країн-учасниць ОБСЄ.

Український жіночий фонд висловлює подяку Ларисі Кобелянській, Олені Сусловій, Олені Єні та Ірині Скорбун за їхній внесок у підготовку цього документу, а також Гендерній команді ОБСЄ/БДІПЛ за їхні поради, коментарі та редакцію.

Київ, 2011

Український Жіночий Фонд (УЖФ) – міжнародна благодійна організація, заснована 2000 року. УЖФ надає фінансову, інформаційну і консультативну допомогу організаціям громадянського суспільства з України, Молдови і Білорусі. УЖФ є членом Міжнародної мережі жіночих фондів та Форуму благодійників України.

Місія УЖФ – допомогти організаціям громадянського суспільства, зокрема жіночим, відігравати активну роль у процесах розбудови демократичного суспільства та досягнення гендерної рівності, справедливості та реалізації людських прав. УЖФ також підтримує розвиток громадянського суспільства через надання фінансових можливостей.

Вступ

Гендерна рівність та участь у політичному житті є засадничими складовими сучасного демократичного управління. Відповідно до міжнародних стандартів, чоловіки і жінки мають рівні права на повноцінну участь у всіх аспектах політичного процесу. Однак, на практиці, жінкам набагато важче повною мірою скористатися цими правами. Завдання цього документу – проаналізувати сучасний ступінь політичної участі жінок в Україні, означити основні перешкоди доступу жінок до політичних структур, а також окреслити стратегії для їх усунення.

Цей документ базується на аналізі результатів соціологічних досліджень, статистичних даних та узагальненні напрацювань вітчизняних та іноземних фахівців для окреслення стратегії посилення гендерної рівності у політичному житті та процесі прийняття рішень в Україні.

Документ має таку структуру: вступ; 1) аналіз поточної ситуації; 2) огляд існуючого законодавства; 3) участь жінок у політиці: ставлення політичних партій та громадськості; 4) діяльність, спрямована на утвердження гендерної рівності в Україні; 5) гендерні аспекти медіа та реклами; 6) стратегії посилення гендерної рівності у політичному житті та процесі прийняття рішень в Україні; та висновки.

Цей всеохоплюючий огляд аналізує конкретні проблеми та питання участі жінок у політиці та процесі прийняття рішень в Україні, а також пропонує основні напрями удосконалення, що базуються на міжнародних та Європейських стандартах і практиках. Цей документ адресований та може стати у нагоді громадським діячам, політикам, а також міжнародним партнерам і донорам.

1) Аналіз поточної ситуації

Ступінь залучення жінок до політичної активності та доступу до прийняття рішень може розглядатись як ключовий показник гендерної рівності суспільства. Гендерна рівність у прийнятті рішень має розглядатись з точки зору того, чи знаходяться жінки на посадах, обіймаючи які, можна ухвалювати рішення або впливати на їхнє ухвалення нарівні з чоловіками. Пекінська платформа 1995 року наголошує, що рівність під час ухвалення рішень є невід'ємною частиною визнання прав жінок, та що рівна участь жінок у процесі прийняття рішень є не тільки вимогою звичайної справедливості або демократичності, але також необхідною умовою врахування інтересів жінок.¹

Історично, найбільша частка жінок у складі Верховної Ради УРСР сягала 30%² (у 1985 році 157 жінок було обрано до Верховної Ради УРСР)³, унаслідок запровадження Комуністичною партією СРСР неофіційної квоти на участь жінок у виборних органах.⁴ Унаслідок перших багатопартійних виборів, 1990 року кількість жінок в парламенті значно зменшилася. Якщо простежити тенденції останніх 20 років, з моменту набуття Україною незалежності, ситуація з представленням жінок в політиці змінювалася на краще дуже повільно, а результати останніх виборів до Верховної Ради, навпаки, демонструють погіршення ситуації (1990 року — 3% жінок народних депутатів, 1994-го — 5,7%, 1998-го — 8,1%, 2002-го — 5,1%, 2006-го — 8,5%, 2007-го — 7,5%)⁵. Натомість, результати останніх виборів до Верховної Ради України 2007 року демонструють негативну тенденцію, оскільки в кожному

¹ Пекін +15 і Україна: Міжнародні зобов'язання і практики впровадження / упорядниці О.Суслова – Київ: СПД Москаленко О.М., 2010.

² Denys Kovryzhenko. Regulation of Political Parties in Ukraine: current state and directions of reforms. Published by Agency for Legislative Initiatives, and OSCE/ODIHR, Kyiv, 2010 (Vistka Ltd), p. 81.

³ Омелян І. Гендер у політиці – історія боротьби за політичні права жінок; <http://gender.at.ua/news/2010-03-04-294>.

⁴ Права людини в Україні – 2004. Доповідь правозахисних організацій. / За ред. Є.Захарова, І.Рапп, В.Яворського / Українська Гельсінська спілка з прав людини. – Харків: Фоліо, 2005. – С. 255; <http://helsinki.org.ua/files/docs/1117296126.pdf>.

⁵ Міністерство юстиції України: <http://www.minjust.gov.ua>.

наступному складі Верховної Ради України та складі уряду кількість жінок зменшується. За часткою жінок у парламенті Україна посідає 115 місце у переліку 137 країн світу і має передостаннє місце за цим показником у країнах регіону ОБСЄ (відразу перед Грузією).⁶

Представники вітчизняних політичних сил, які перебувають сьогодні при владі, яскраво демонструють недостатнє розуміння або неприйняття концепції гендерної рівності та її переваг для суспільства. Жодна жінка не обіймає посади голови обласної ради, голови міської ради обласного центру, голови обласної державної адміністрації, також немає жодної жінки в Кабінеті Міністрів України, на посаді голови та заступників Голови Верховної Ради України. У складі Верховної Ради України останнього скликання лише 7,5% народних депутатів України – жінки.

Водночас, найбільше жінок представлено на найнижчих політичних управлінських ланках – в сільських радах жінки складають 51%, у селищних радах 46%, серед депутатів міських рад – 28%.⁷ Робота в таких умовах є найбільш складною, оскільки вимагає безпосереднього контакту з виборцями, вирішення конкретних життєвих проблем, зазвичай, з мінімальними наявними для цього ресурсами. На жаль, активна участь жінок у нижчих ланках державного управління та органів самоврядування не є причинно-наслідковим зв'язком та шляхом до участі у вищих органах влади й доступу до прийняття рішень на державному рівні.

Завдання політика, насамперед, полягає у публічному представленні та захисті інтересів своїх виборців, певних регіональних, етнічних, релігійних або соціально-демографічних груп. Низьке представництво і незначна участь жінок у політичних процесах і процесах ухвалення рішень є серйозним викликом демократії, оскільки понад 50% громадян де факто усунено від участі у державному управлінні. Відповідно, інтереси цих громадян, у цьому разі – жінок, не враховано під час ухвалення державних рішень. Вочевидь, низка проблем, що нині гостро стоять в Україні, як то — подолання бідності, бездоглядність дітей, проблеми охорони здоров'я та освіти – не вирішуються ефективно, бо нині перебувають на нижчому щаблі піраміди інтересів чоловіків-політиків.⁸

⁶ Women in national parliaments. Situation as of 31 March 2011; <http://www.ipu.org/wmn-e/classif.htm>.

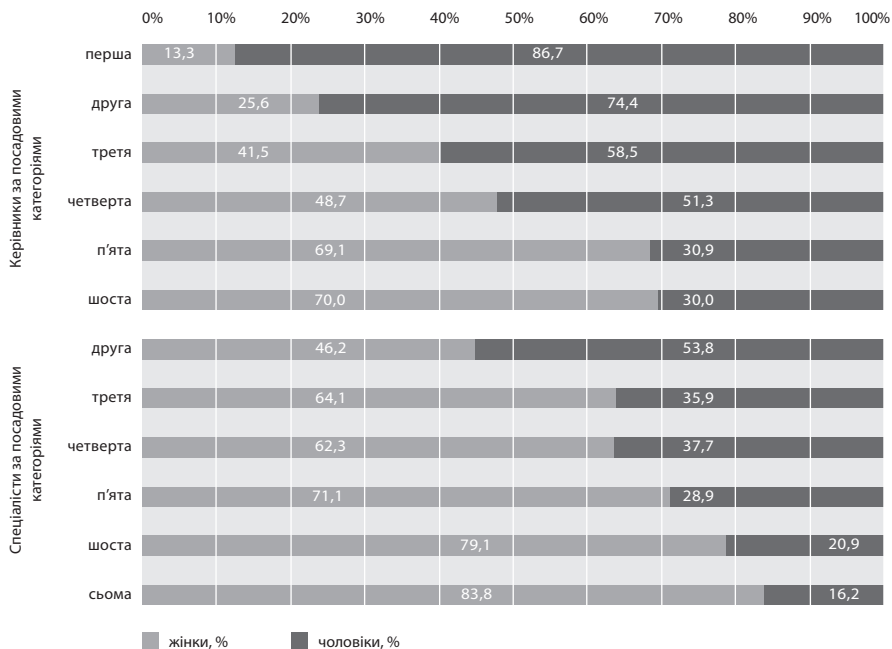
⁷ Гендерна арифметика влади: інформація станом на 25 березня 2010 року/Український жіночий фонд, Київ.

⁸ Скорик М. Коментарі – Pro і Contra: жінки і «чоловіча» політика; <http://www.usipr.kiev.ua/>

Практичне відсторонення українських жінок від прийняття рішень на найвищому політичному рівні не узгоджується з досить високими індикаторами їхньої участі в системі державної служби. На початок 2010 року жінки переважали у складі державних службовців, — як керівників, так і спеціалістів (відповідно 64,8% і 79,5%)⁹. Жінки також складають абсолютну більшість державних службовців на посадах нижчого рівня, які потребують нижчої кваліфікації та не передбачають значної відповідальності (малюнок 1). Проте, із просуванням по службі питома вага жінок зменшується, сягаючи лише 13,3% у першій посадовій категорії керівників, які беруть участь у прийнятті рішень на державному рівні.¹⁰

Малюнок 1.

Гендерна структура державних службовців в Україні за посадовими категоріями, на початок 2010 року, за даними Державного комітету статистики України

⁹ Матеріали слухань Комітету Верховної Ради України з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин «Практика застосування Закону України» про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», Київ, 10 листопада 2010 р.

¹⁰ Лист Головердзслужби України №8419/52-10 від 15.10.2010 р.

За даними Головердержслужби, результати аналізу кадрового резерву у центральних органах виконавчої влади свідчать про порушення вимог пропорційно-збалансованого представництва кандидатур кожної статі. Скажімо, до кадрового резерву на 2010 рік зараховано 76,7% чоловіків та 23,3% жінок. У місцевих державних адміністраціях до кадрового резерву на 2010 рік на посади керівників цих адміністрацій запропоновано біля 86% чоловіків та тільки 14% жінок від загальної чисельності резервістів. До кадрового резерву низки Міністерств та відомств 2010 року не зараховано жодної жінки.

За результатами Gender Gap Index 2010 Україна посідає 63 місце у переліку 134 країн світу.¹¹ За даними цього індексу, протягом останніх років Україна послідовно опускається донизу: 48 місце 2006 року, 57 – 2007-го, 62 – 2008-го та 61 2009-го. Окремі показники цього індексу яскраво ілюструють ситуацію із не виправдано низьким рівнем представлення жінок у політиці. За рівнем освіченості жінок Україна посідає 23 місце, а за рівнем політичних прав та можливостей жінок – 105 місце зі 134 можливих. Хоча в Україні за основними освітніми показниками жінки не поступаються чоловікам – за рівнем освіти обидві статі в Україні мають співставний показник. Водночас, заробітна плата жінок складає 75% заробітної плати чоловіків, а пенсії жінок становлять лише 67% від розміру пенсії чоловіків. Дуже низький відсоток жінок серед власників середнього бізнесу, і лише одиниці володіють великим бізнесом.

За даними останнього перепису населення України кількість населення жіночої статі, яке має освіту, становила 54,3% (23 715 450 осіб), чоловічої – 45,7% (19 922 150 осіб).¹² Цю ситуацію констатовано і в останній доповіді щодо виконання Україною зобов'язань зі CEDAW (2006-2007 рр.), згідно з якою відсутність суттєвого гендерного дисбалансу за освітнім рівнем є однією з суттєвих соціокультурних особливостей України, яка, за даними ЮНЕСКО, за рівнем грамотності населення посідає одне із провідних місць серед розвинених країн світу.¹³

Українська політична еліта оперує на рівні політичних декларацій, водночас практичного впровадження існуючого гендерного законодавства й політик майже немає. Незважаючи на тривалу співпрацю в рамках Ради Європи та проголошений курс на європейську інтеграцію, Україна у сфері реальних показників гендерної рівності є досить далекою від рівня європейських вимог. Водночас, забезпечення рівного доступу

¹¹ The Global Gender Gap Report 2010 <http://www.weforum.org/reports/global-gender-gap-report-2010?ol=1>.

¹² Державний комітет статистики України. Статистичні таблиці щодо становища жінок і чоловіків в Україні: www.ukrstat.gov.ua.

¹³ Заключні зауваження Комітету з ліквідації дискримінації щодо жінок. – Сорок п'ята сесія, 18 січня-5 лютого 2010 року.(CEDAW/C/UKR/CO/7).

до процесу прийняття рішень для чоловіків і жінок є не тільки однією з важливих умов розбудови в Україні правової держави, але й запорукою її економічного та соціального розвитку. Доказом цього є різноманітні дослідження ООН, які свідчать, що країни, які посідають перші позиції щодо представництва жінок у політиці, також мають найкращі показники якості життя й економічного розвитку.¹⁴ Маючи громадян з досить високим рівнем освіти, великий технічний та ресурсний потенціал, Україна, вочевидь, заслуговує на кращі результати.

Показники гендерної рівності формуються під впливом багатьох чинників і мають розглядатися та оцінюватися як з урахуванням факторів, які спричинили наявний стан, так і з оцінкою вже сформованих передумов, що можуть вплинути на ситуацію в найближчому майбутньому.

¹⁴ Програма рівних можливостей та прав жінок в Україні (спільний проект Європейського Союзу, Шведського агентства з питань міжнародної співпраці та розвитку (Sida) та Програми розвитку ООН): <http://gender.undp.org.ua>.

2) Огляд існуючого законодавства

Принцип рівності прав жінок та чоловіків закріплено в Конституції України. Стаття 24 Конституції гарантує рівність прав і свобод усім громадянам та забороняє обмеження за ознакою статі. Ст.24 Конституції України також зазначає: «Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти та професійній підготовці, у праці та винагороді за неї».

Особливість національного законодавства полягає у наявності великої кількості підзаконних та нормативних актів. Саме в таких відомчих документах зустрічаються положення, які визначають обмеження прав жінок обіймати певні посади, наприклад, у військовій сфері. Винятки також становлять випадки, так званої, позитивної дискримінації щодо жінок, які, однак, можуть обмежувати певні права жінок. Наприклад, в Кодексі законів про працю України записано, що «Не допускається залучення до робіт у нічний час, до надурочних робіт і робіт у вихідні дні і направлення у відрядження вагітних жінок і жінок, що мають дітей віком до трьох років».¹⁵

Рівне виборче право забезпечується згідно з п.1 ч.5 ст. 3 Закону України «Про вибори народних депутатів України»: «...забороною привілеїв чи обмежень кандидатів у депутати за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками».¹⁶

Важливим кроком на шляху реалізації принципу рівних прав та можливостей жінок і чоловіків стало ухвалення 2005 року Закону України

¹⁵ Кодекс Законів про працю України: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=322-08>.

¹⁶ Закон України «Про вибори народних депутатів України»: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1665-15>.

«Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків». Статтею 4 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» передбачено проведення гендерно-правової експертизи чинного законодавства та проектів нормативно-правових актів.¹⁷

Відповідно до ст.15 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»¹⁸ політичні партії та виборчі блоки під час висування кандидатів у народні депутати України в багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі передбачають представництво жінок і чоловіків у відповідних виборчих списках.¹⁹ Однак, Закон України «Про вибори народних депутатів України» не містить норм та механізмів, які б забезпечили виконання ст. 15 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків».²⁰ В свою чергу, статuti політичних партій, представлених в Верховній Раді, не передбачають адекватних процедур формування виборчих списків і висування кандидатів у депутати, які б підвищували шанси жінок на обрання.

Чергову спробу виправити ситуацію було зроблено 9 лютого 2010 року. Пропонований до розгляду Верховної ради Законопроект передбачав внесення змін до Законів України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», «Про вибори народних депутатів України», «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» в частині формування виборчих списків. Законопроект визначав порядок, який забезпечує представництво у виборчому списку в кожній п'ятірці кандидатів у депутати як жінок, так і чоловіків. Іншими словами, ця норма гарантувала щонайменше 20% представлення жінок у державних виборних органах. На жаль цей Законопроект було відхилено Верховною Радою України – «за» проголосувало лише 189 депутатів, замість необхідних 226 голосів.²¹

¹⁷ Постанова Кабінету Міністрів України № 504 від 12.04.2006 р. «Про проведення гендерно-правової експертизи».

¹⁸ Гендерні перетворення в Україні. Укладач М. Скорик. – Київ. Надруковано в ТОВ «АДЕФ-Україна», 2007. – С. 14.

¹⁹ Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»: <http://www.legislationline.org/topics/country/52/topic/7>.

²⁰ У 2007 році Місія зі спостереження за виборами ОБСЄ/БДІПЛ рекомендувала привести Закон «Про політичні партії в Україні» та Закон «Про вибори народних депутатів України» у відповідність до Закону «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». Дивіться: Pre-Term Parliamentary Elections 30 September 2007. OSCE/ODIHR Election Observation Mission Report. – Warsaw, 20 December 2007. – Recommendations 34, 35; http://www.osce.org/documents/odihr/2007/12/29054_en.pdf.

²¹ Верховна Рада України. Офіційний веб-сайт: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=31114.

Положення існуючого законодавства та партійних статутів, що стосуються збільшення представництва жінок серед кандидатів на виборні посади, не забезпечують ефективних заходів для виконання цього. Отже, незважаючи на законодавче забезпечення рівних прав і можливостей, досі не визначено процедури, та не забезпечуються способи практичної реалізації цих прав. Судова гілка влади в цілому, й правове поле зокрема, недостатні для захисту від проявів дискримінації за ознакою статі та для притягнення порушників до відповідальності.

3) Участь жінок у політиці: погляд політичних партій та ставлення громадськості

Попри те, що жінки мають *де-юре* рівний з чоловіками статус, вони *де-факто* продовжують піддаватися дискримінації внаслідок глибоко укорінених в суспільстві, і, зокрема, у середовищі української влади, гендерних стереотипів.

Дослідження, проведене Українським жіночим фондом серед політичних партій, представлених у Верховній Раді України, виявило таке протиріччя: з одного боку, політичні партії декларують рівні умови та відсутність дискримінаційної політики щодо жінок в політичних партіях; з іншого, відсутність жінок на керівних політичних посадах пояснюють тим, що перевага надається більш професійним та конкурентоспроможним кандидатам (на їхню думку, чоловікам). Водночас діяльність із цілеспрямованого залучення, навчання та підсилення ролі жінок у роботі своєї політичної сили не викликає інтересу в більшості партій, що взяли участь в опитуванні.²²

Результати фокус-групових дискусій за участю представників провідних політичних партій України, проведене Лабораторією законодавчих ініціатив, також продемонстрували, що представництво жінок у виборних органах не є сьогодні пріоритетом реформ у галузі політичних партій та виборів. Посилення внутрішньої партійної демократії й обмеження впливу лідерів партій та донорів на висунення кандидатів для участі у виборах вважаються основним завданням реформування галузі. На думку учасників фокус-групових дискусій, участь жінок у політичному

²² Збільшення представництва жінок у процесі прийняття рішень в політичних партіях. Звіт за результатами опитування політичних партій, представлених у Верховній раді України. Український жіночий фонд, 2010, Київ, Україна

житті має просуватися опосередкованими засобами, а не введенням обов'язкових квот.²³

Нещодавнє загальнонаціональне опитування громадської думки, проведене Фондом «Демократичні ініціативи»²⁴, виявило, що виборці є більшими прихильниками гендерного паритету у політиці, ніж представники політичних партій. Респондентів, які підтримують ідею збільшити представництво жінок в органах місцевої влади – вдвічі більше (47%), ніж опонентів (25%). При цьому опитувані чоловіки приблизно однаково розподілилися на тих, хто схвалює ідею більшого залучення жінок до політики (34%), і тих, хто її не схвалює (34%), вагалися з відповіддю ще 32% опитаних. З іншого боку, опитані жінки однозначно висловилися за підтримку активної участі жінок у місцевому самоврядуванні (58%), на противагу 17% опитаних жінок, які не підтримують цю ідею. Законодавче закріплення рівного представлення жінок і чоловіків у прохідних частинах партійних списків підтримують 53% опитаних, а 20% висловилися проти. Більшість прихильників запровадження таких нововведень становлять жінки: 61% з опитаних жінок, та 40% опитаних чоловіків. Серед причин, які стримують жінок від активної участі у політиці, лише 10% респондентів вказали, що «жінки не здатні займатися політикою», найбільш вагома причина — брак часу через домашні обов'язки (31%).

Аналіз гендерних стереотипів виборців демонструє певну гендерну «індиферентність» більшості громадян стосовно керівних посад політичних партій та об'єднань. На думку більшості виборців, лідер партії має бути наділений певними чеснотами, здібностями та вміннями, ніж бути тільки представником певної статі. Водночас, дослідження також засвідчує, що жінки-виборці виступають за більш розширене представлення жінок на керівних посадах, більш схильні підтримати ідею запровадження квот у списках політичних партій, а також приділяють більше уваги аналізу виборчих списків партій на предмет наявності в його прохідній частині жінок.²⁵

²³ Denys Kovryzhenko. Regulation of Political Parties in Ukraine: current state and directions of reforms. Published by Agency for Legislative Initiatives, and OSCE/ODIHR, Kyiv, 2010 (Vistka Ltd)

²⁴ Загальнонаціональне опитування громадської думки проведене Фондом «Демократичні ініціативи ім. Ілька Кучеріва» у жовтні 2010 р. на замовлення Українського жіночого фонду. (опитано 2011 респондентів, вибірка репрезентативна для дорослого населення України, похибка не перевищує 2,1%)

²⁵ Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві/Ю. Саєнко. – К.: Програма розвитку ООН, Центр соціальних експертиз Інституту соціології НАН України, 2007. – С. 35-47..

4) Діяльність, спрямована на утвердження гендерної рівності в Україні

Діяльність, спрямована на впровадження та реалізацію принципу рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, в тому числі і на підвищення політичної участі та політичного лідерства жінок, провадиться в Україні вже понад 10 років. За цей час завдяки спільним зусиллям міжнародних, громадських організацій та уряду відбувся значний поступ від окремих ініціатив до поступового формування державної гендерної політики та прийняття національних механізмів утвердження гендерної рівності.

Варто відзначити основні заходи, вжиті на державному рівні для утвердження гендерної рівності:

- Ухвалення 2005 року Закону України «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків».
- Послідовну роботу в парламентських комітетах і, як наслідок, призначення в секретаріатах комітетів відповідальних за впровадження принципу рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, створення підкомітету з питань гендерної політики (2006). Завданням цих спеціалістів є сприяти обізнаності народних депутатів з гендерних аспектів, вносити заходи з гендерних питань до планів роботи Комітету, відстежувати гендерний компонент у законопроектах, брати до уваги результати гендерно-правової експертизи²⁶ та гендерної статистики, а також забезпечувати співпрацю комітету з гендерними експертами та громадськими організаціями.²⁷

²⁶ Левченко К. Б. Методологічні підходи щодо здійснення гендерно-правової експертизи національного законодавства України / К. Б. Левченко. — К.: Телесик, 2008. — С.5 — (Програма розвитку ООН в Україні. Програма рівних можливостей ПРООН).

²⁷ Практичні аспекти впровадження принципу рівних прав та можливостей жінок і чоловіків в діяльності Верховної Ради України. / Програма сприяння Парламенту II: Програма розвитку законодавчої політики. / За редакцією О.Суслової. – К.Москаленко О.М. ФОП, 2010.

- Проведення парламентських та комітетських слухань, гендерного аналізу керівного складу центральних органів влади, гендерної експертизи чинного законодавства та проектів нормативно-правових актів, привернення уваги вищих рівнів державної влади до гендерної рівності. Ці ініціативи сприяли застосуванню гендерної перспективи під час розгляду інших соціально значущих питань, наприклад, пов'язаних з бідністю, підтримкою сім'ї, рівності оплати праці, здоров'я чоловіків тощо.
- Прийняття Державної програми з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року. Цей стратегічний документ окреслив пріоритетні напрямки та цілі державної політики, але не всі поставлені завдання було досягнуто через брак фінансування та кадрових ресурсів.²⁸
- Поступове впровадження гендерного компоненту у систему шкільної, вищої та післядипломної освіти, включаючи проведення аналізу гендерного компоненту у навчальних програмах, підручниках та посібниках.²⁹ Гендерну тематику включено до програм вищих навчальних закладів, а теми гендерної рівності також внесено до навчальних програм середньої школи.³⁰
- Налагоджена взаємодія громадських організації та гендерних експертів з державними органами у написанні державних програм, змін та доповнень до наявних законів.
- Започатковано ініціативи з вдосконалення гендерної статистики, що дозволить аналізувати гендерні перетворення та співвідношення. Активна робота у галузі вдосконалення гендерної статистики проводиться завдяки спільним зусиллям Державного комітету статистики України, Інституту демографії та соціальних досліджень та Інституту економіки та економічного прогнозування Національної академії наук України та підтримки проекту Програми розвитку ООН «Програма рівних можливостей та прав жінок в Україні» (EU-UNDP).³¹

²⁸ Матеріали слухань Комітету Верховної ради України з прав людини, національних меншин і міжнародних відносин на тему: «Практика застосування Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», Київ, 10 листопада 2010 р.

²⁹ Гендерні перетворення в Україні. Укладач М. Скорик. – Київ. Надруковано в ТОВ «АДЕФ-Україна», 2007. – С. 188

³⁰ Відповіді України на запитання щодо виконання Конвенції з ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок на засіданні Комітету 21 січня 2010 р. (CEDAW/C/UKR/Q/7/Add.1.).

³¹ Гендерна статистика України: сучасний стан, проблеми, напрями вдосконалення. Запоріжжя: Друкарський світ, 2011. – С. 49.

Проте, наразі, ці зусилля не призвели до якісних змін у підвищенні рівня участі жінок у політичному житті та прийнятті рішень на державному рівні. Серед більшості політиків і надалі побутує переконання, що міжнародні зобов'язання — лише декларація політичної волі. Напрацювання минулих років опинилися під загрозою, оскільки 10 грудня 2010 року Президент України своїм указом запровадив адміністративну реформу, внаслідок якої було ліквідовано Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту. На рівні центральних органів виконавчої влади нині відсутня інституція, відповідальна за сімейну та гендерну політику, адже ці функції в результаті реорганізації не було передано до жодного з міністерств. Отже питання гендерної рівності на сьогодні залишилися проігнорованими на рівні державних інституцій.

Згідно з Пекінською платформою дій, основними цілями національного механізму забезпечення гендерної рівності є розробка, реалізація, виконання, контроль, оцінка, пропаганда і мобілізація підтримки державної гендерної політики. Основними завданнями національного механізму забезпечення рівних прав і можливостей чоловіків та жінок є формування законодавства щодо питань гендерної рівності і контроль за його виконанням та забезпечення ефективного функціонування інституцій, відповідальних за реалізацію гендерної політики в державі.³² Відсутність національної інституції, відповідальної за формування гендерної політики є серйозною загрозою попереднім та подальшим досягненням з утвердження гендерної рівності в Україні.

³² Організаційні та правові елементи інституційного механізму забезпечення гендерної рівності в Україні. Запоріжжя: Друкарський світ, 2011.-С. 10-12.

5) Гендерні аспекти медіа та реклами

Сучасні медіа та рекламні кампанії відіграють важливу роль у формуванні гендерних орієнтацій людини. Стереотипні образи, які дуже часто нав'язує реклама, зазвичай сприймаються некритично, і нерідко формують певні ставлення та зумовлюють поведінку людини.³³ За результатами моніторингу Інформаційно-консультативного жіночого центру кількість реклами, сповненої брутального сексистського змісту, в Києві за останній рік значно зросла.³⁴ Дослідники констатують, що значного поширення набула маніпуляція гендерними установками, що особливо простежується в рекламних матеріалах, де жінок традиційно представлено в ролі домогосподарки або об'єкту сексуального бажання, а чоловіка у ролі успішної ділової людини, переможця, того, хто робить вибір та впевнено приймає рішення.³⁵ Такі медіа-посилання негативно впливають на зусилля з просування гендерної рівності, змальовуючи певні образи жінки, які тільки посилюють бар'єри для її активної участі у суспільному житті. А також закріплюють думку, що жінки та чоловіки призначені виконувати традиційні ролі в суспільстві, виправдовують різницю в оплаті праці та посилюють стереотипи щодо неспроможності та некомпетентності жінок у громадському та політичному житті.³⁶

Спосіб, в який медіа зображують жінку, і в який вони висвітлюють сфери особливих інтересів жінок, має неабиякий вплив на участь жінок у політиці. Якість висвітлення діяльності жінок у засобах масової інформації є важливішим чинником, ніж кількість присвяченого цьому ефірного

³³ Говорун Т.В. Гендерна стереотипізація та егалітарність: виклики часу. – Інститут психології ім. Г.С. Костюка НАПН України; www.ispp.org.ua/files/1285955758.doc.

³⁴ Інформаційно-консультативний жіночий центр; <http://empedu.org.ua>.

³⁵ Гендерні ресурси українських мас_медіа: ціна і якість: Практичний посібник для журналістів та працівників ЗМІ./Н.М.Сидоренко, М.М.Скорик, та ін.; ред._упоряд. Н.М.Сидоренко. — К.: "К.І.С.", 2004. — С. 6.

³⁶ Кісь О. Гендерні аспекти реклами: сексизм як негативний чинник формування гендерних відносин в Україні// Законотворчість: практичні аспекти впровадження принципу рівних можливостей жінок і чоловіків в діяльності Верховної Ради України/ Програма сприяння Парламенту II: Програма розвитку законотворчої політики. – К.Москаленко О.М. ФОП, 2010 – С. 57-65.

часу.³⁷ Навіть змальовуючи жінок-політиків та громадських діячів медіа частіше апелюють до їхніх позитивних рис у традиційних ролях (приваблива жінка, мати тощо), ніж до професійних якостей та здобутків.³⁸ Якість інформації в ЗМІ може мати значний вплив на просування жінок, як кандидатів, та як виборців. Водночас, незважаючи на невелику кількість жінок в українській політиці – більшість з них активно спілкуються з пресою і беруть участь у публічних політичних дебатах. Варто зазначити, що в Україні доступ політика до медіа ресурсів більше залежить від політичної приналежності (про-урядової або опозиційної), ніж від статі. Це представляє собою серйозну перешкоду для просування жінок в політичному житті та в суспільстві взагалі.

³⁷ <http://www.un.org/womenwatch/osagi/wps/publication/Chapter3.htm>.

³⁸ Гендерні перетворення в Україні. Укладач М. Скорик. – Київ. Надруковано в ТОВ «АДЕФ-Україна», 2007. – С. 180.

6) Стратегії посилення гендерної рівності у політичному житті та процесі прийняття рішень в Україні

Гендерні перетворення у політико-правовій системі і в суспільстві загалом є довготривалим та складним процесом. Гендерні стереотипи, так само, як і гендерна нерівність, формувалися в суспільстві протягом тривалого часу, тому і дії, спрямовані на її подолання, мають бути стратегічними і послідовними. Важливо також не допускати зведення концепції рівності лише до антидискримінаційних заходів. Відсутність дискримінації не є достатньою умовою для затвердження гендерної рівності, також мають бути запроваджені конкретні позитивні заходи для досягнення «дійсної рівності», що складається з рівності можливостей, рівності в доступі до можливостей та рівноцінності результатів.³⁹

Цей розділ окреслює стратегії та рекомендації для подальших кроків у досягненні балансу політичної участі жінок і чоловіків, і, відповідно, виконанні Україною своїх міжнародних зобов'язань. Для досягнення прогресу необхідні узгоджені дії всіх ключових гравців: парламенту, Президента та уряду, політичних партій, громадських організацій, медіа та громадськості. Наведені нижче рекомендації адресовані кожній із зазначених груп і окреслюють пріоритетні напрямки діяльності, сформульовані відповідно до контексту та попередніх досягнень України:

- Виконання Україною міжнародних зобов'язань.
- Законодавче закріплення представництва обох статей у партійних виборчих списках.
- Вдосконалення законодавства з питань забезпечення рівних прав жінок і чоловіків.

³⁹ Суслова О. Практичні аспекти впровадження принципу рівних прав та можливостей жінок і чоловіків в діяльності Верховної Ради України. / Програма сприяння Парламенту II: Програма розвитку законодавчої політики. За редакцією О.Суслової. – К.Москаленко О.М. ФОП, 2010. – С. 15-16.

- Позитивні дії для подолання гендерного дисбалансу в сфері політики та державного управління, зокрема в політичних партіях.

Оскільки політичні партії є «воротарями» демократії, державні органи та міжнародні організації, які прагнуть посилити представлення жінок у політиці, мають зосередити увагу на ролі політичних партій, зокрема:

- Добровільні квоти для збільшення представлення жінок у партійних структурах.
- Ширше охоплення політичними партіями жінок-виборців.
- Посилення громадського та міжпартійного діалогу.

Участь жінок у політичному житті відбувається і поза партійними структурами. Жінки можуть брати участь у певних аспектах виборчих процесів незалежно, наприклад, долучаються до громадських організацій. Жіночі мережі, громадські організації та медіа можуть сприяти політичній участі жінок, спрямовуючи ініціативи на:

- Інформаційні кампанії з підтримки жінок у політиці.
- Гендерний моніторинг діяльності політичних сил: якість політичної діяльності чоловіків та жінок.
- Підтримка нового покоління жінок-політиків.
- Робота з чоловіками з підтримки активної участі жінок у політиці.
- Захист суспільства від інформації, дискримінаційною за ознакою статі

Декілька напрямків, що потребують спеціальної уваги та вдосконалення для ефективного впровадження гендерно збалансованої державної політики:

- Вдосконалення гендерної статистики.
- Збалансований розподіл часу між професійним та приватним життям як жінок, так і чоловіків.
- Гендерне бюджетування та гендерний аналіз державних рішень.

Виконання Україною міжнародних зобов'язань

Україна взяла на себе міжнародні зобов'язання, ратифікувавши низку документів, спрямованих на ліквідацію дискримінації щодо жінок, зокрема у галузі участі в політичному житті. Насамперед, це Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок⁴⁰ та Цілі розвитку тисячоліття ООН. Відповідно до статті 7 Конвенції, держави-сторони «вживають всіх відповідних заходів для ліквідації дискримінації щодо жінок у політичному та суспільному житті країни».⁴¹ Відповідно до Цілей Розвитку Тисячоліття, щонайменше 30% представників кожної статі мають бути представлені у законодавчих та виконавчих органах державної влади до 2015 року.⁴² 2010 року Місія зі спостереження за виборами Бюро демократичних інституцій і прав людини ОБСЄ (ОБСЄ/БДІПЛ) наголосила на тому, що «жінки недопредставлені у законодавчій владі».⁴³

Після проголошення незалежності України низку міжнародних документів та спеціальних програм для забезпечення гендерної рівності у суспільстві було затверджено на рівні вищих законодавчого та виконавчого органів України, зокрема:

- Організація Об'єднаних Націй – Віденська декларація і Програма дій 1993 року;
- Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1979) та Факультативний протокол до неї (1999);
- Декларація про викорінення насильства щодо жінок 1993 року;
- Пекінська декларація та Платформа дій та інші заключні документи, прийняті на четвертій Всесвітній конференції щодо становища жінок 1995 року;
- П'ятдесят три з 183 конвенцій Міжнародної організації праці (МОП);
- Декларація тисячоліття, ухвалена Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй в 2000 році.

⁴⁰ «Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок» ратифікована постановою Президії Верховної Ради УРСР № 3565-X від 19 грудня 1980 року (http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_207&p=1270074647320297)

⁴¹ Зайцева О., Ламах Е., Суслова О. Наші права не факультативні (коментар до Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок та Факультативного протоколу до Конвенції ООН з ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок. Київ: 2009

⁴² Гендер та Цілі Розвитку Тисячоліття, Програма розвитку ООН, доступно на сайті: http://www.undp.org/women/mdgs/gender_MDGs.pdf

⁴³ Ukraine. Presidential Election. 17 January and 7 February 2010. OSCE/ODIHR Election Observation Mission Final Report. – Warsaw, 28 April 2010. – p. 20; available at: <http://www.osce.org/odihr/elections/ukraine/67844>

Окрім цих правових зобов'язань, Україна, як держава-учасник ОБСЄ, визнала такі документи:

- План дій ОБСЄ з підтримки гендерної рівності, Софія, 2004;⁴⁴
- Рішення 14/05 Міністерської ради ОБСЄ про роль жінок у попередженні конфліктів, регулюванні криз та пост-конфліктному відновленні, Литва, 2005;⁴⁵
- Рішення 15/05 Міністерської ради ОБСЄ про попередження й недопущення насильства щодо жінок, Литва, 2005;⁴⁶
- Рішення 7/09 Міністерської ради ОБСЄ про участь жінок у політичному і суспільному житті, Афіни, 2009.⁴⁷

Для досягнення паритету політичної, економічної і соціальної влади в Україні необхідна чітка позиція влади, політична воля та рішучість у виконанні взятих на себе міжнародних зобов'язань. Наразі, перші особи держави не демонструють ані такої позиції, ані усвідомлення, що гендерний паритет є нормою європейського демократичного суспільства. 2010 року Україна презентувала в Комітеті ООН шосту та сьому об'єднані доповіді про виконання Конвенції з ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок. Комітет надав конкретні рекомендації щодо посилення роботи, в таких напрямках:⁴⁸

- Запроваджувати навчально-просвітницькі програми щодо сфери дії Конвенції, особливо для суддів, юристів, співробітників правоохоронних органів, щоб заохочувати їх до використання положень Конвенції у судовому впровадженні.
- Зміцнити механізми розгляду скарг та застосування санкцій, а також привести визначення поняття дискримінації щодо жінок у відповідність до статті 1 Конвенції, включивши як пряму, так і непряму дискримінацію.
- Зміцнити національний механізм покращення становища жінок, розширивши його повноваження та можливості, через надання йому вищого статусу в системі державної влади та забезпечення належними людськими та фінансовими ресурсами.

⁴⁴ Повний текст Плану дій ОБСЄ з підтримки гендерної рівності дивіться на: <http://www.osce.org/mc/23295>

⁴⁵ Повний текст Рішення Міністерської ради ОБСЄ про роль жінок у попередженні конфліктів, регулюванні криз та пост-конфліктному відновленні дивіться на: <http://www.osce.org/mc/17450>

⁴⁶ Повний текст Рішення Міністерської ради ОБСЄ про попередження й недопущення насильства щодо жінок дивіться на: <http://www.osce.org/mc/17451>

⁴⁷ Повний текст Рішення Міністерської ради ОБСЄ про участь жінок у політичному і суспільному житті дивіться на: <http://www.osce.org/mc/40710>

⁴⁸ Заключні зауваження Комітету з ліквідації дискримінації щодо жінок 44 сесія 8 січня-5 лютого 2000, Україна (CEDAW/C/UKR/CO/7).

- Розробити у співпраці з жіночими організаціями та прийняти новий Національний план дій, який має містити комплексний підхід до забезпечення гендерної рівності з чітко визначеними цілями та показниками, а також виділити достатні фінансові ресурси для його реалізації.
- Прийняти та реалізувати тимчасові спеціальні заходи, включно з встановленням квот, для забезпечення реальної гендерної рівності у сферах, де жінки недостатньо представлені або перебувають у несприятливому становищі, зокрема на вищих рівнях прийняття рішень, у виборчому процесі та складі Верховної Ради України.
- Посилити роботу, спрямовану на ліквідацію укорінених гендерних стереотипів, що мають дискримінаційний характер щодо жінок, зокрема через проведення інформаційно-просвітницьких кампаній, присвячених рівному статусу і обов'язкам жінок і чоловіків у приватній та громадській сферах.
- Заохочувати засоби масової інформації відмовитися від поширення дискримінаційних щодо жінок стереотипних матеріалів та створювати позитивний образ жінок.

На жаль, на сьогодні ці рекомендації не знаходять значної уваги з боку української влади. Щодо гендерної рівності у контексті політичного представництва Україна посідає одне з останніх місць в світі. Але, незважаючи на це, поступове здійснення заходів, які можуть вплинути на виправлення гендерного диспаритету в суспільстві, а, як наслідок, і в політиці, все ж таки можливе. Особливий наголос на необхідності виконання Україною цих зобов'язань з боку громадськості та міжнародних організацій сприятиме їхній поступовій реалізації.

Законодавче закріплення представництва обох статей у партійних виборчих списках

Світові стандарти законодавчого врегулювання виборчого процесу допускають встановлення гендерних квот парламентського представництва. Зокрема, Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок визначає відповідальність держави за паритетне представництво жінок у виборних органах влади на основі спеціальних заходів. Проблема адекватної участі жінок в органах державного управління також відзначалася в багатьох документах Ради Європи, Венеціанської комісії та ОБСЄ/БДІПЛ. Потрібно особливо наголосити на таких:

- Резолюція Ради Європи 1706 «Збільшення представництва жінок в політиці», 2010;
- Рекомендація ПАРЕ 1676 «Участь жінок у виборах», 2004;
- Рекомендація ПАРЕ 1899 «Виборча система як інструмент підвищення представництва жінок в політичному житті», 2010;

- Рекомендація з Комітету Міністрів Ради Європи країнам-членам «Про збалансоване представництво чоловіків і жінок в процесі прийняття політичних і суспільних рішень», 2004;
- План дій ОБСЄ з підтримки гендерної рівності, 2004;
- Рішення 7/09 Міністерської ради ОБСЄ про участь жінок у політичному і суспільному житті, 2009;
- Керівні роз'яснення щодо регулювання політичних партій ОБСЄ/БДІПЛ та Венеціанської комісії, 2010;
- Венеціанська комісія. Кодекс належної практики у виборчих справах, 2002;
- Венеціанська комісія. Кодекс належної практики у сфері політичних партій, 2010;
- Звіт Венеціанської комісії щодо впливу політичної системи на участь жінок у політиці, 2009

Українські та міжнародні гендерні експерти рекомендують запровадити гендерні квоти у національне законодавство і передбачають позитивні наслідки та більш рівноцінне представництво суспільних інтересів в українській політиці. Запровадження квот може бути перевіреним, швидко дієвим тимчасовим методом для досягнення гендерного балансу в політиці. Після того, як ситуація виправиться і позитивні результати буде закріплено, квоти можна буде скасувати. Натомість, політичні партії, представлені сьогодні у Верховній Раді України, не підтримують ідею запровадження квот для жінок у виборчих списках партій. Як вже зазначалося, спроба законодавчо закріпити такі положення не була підтримана достатньою кількістю голосів у Верховній Раді.

Вдосконалення законодавства з питань забезпечення рівних прав жінок і чоловіків.

Для синхронізації дій та ініціатив на рівні держави необхідним є створення центрального органу виконавчої влади щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків та координуючого органу при Кабінеті Міністрів України, а також прийняття нової Державної програми забезпечення гендерної рівності на 2011-2015 роки.

Щоб захист від будь-яких проявів дискримінації за ознакою статі став можливим, українські експерти рекомендують введення визначення поняття непрямої дискримінації у Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» (відповідно до статті 1 Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок), а також запровадження механізму розгляду скарг, механізмів реагування, розробку та введення інструментів прямої дії та юридичної відповідальності в чинні законодавчі акти України. Наявність таких механізмів

призведе не лише до прецедентів судових процесів та притягнення до відповідальності за гендерну дискримінацію, але й зробить їх реальним інструментом захисту прав громадян.

Позитивні дії для подолання гендерного дисбалансу в сфері політики та державного управління

Для подолання гендерного диспаритету в управлінських структурах в сфері політики та державного управління необхідно запровадження механізмів позитивних дій та систематичне проведення гендерного аналізу кадрового складу державних установ та організацій. Необхідно забезпечити реалізацію принципу паритетного представництва при призначенні на посади, формуванні кадрового резерву в органах влади, державних підприємствах та бюджетних організаціях. Важливим також є запровадження навчальних програм щодо гендерних стандартів та засад гендерної політики для держслужбовців та врахування цих знань під час прийому на роботу.

Добровільні квоти для збільшення представлення жінок у партійних структурах

За спостереженнями політологів рівень довіри як до партій, які перебувають сьогодні при владі, так і тих, які вже були при владі, невпинно падає. В суспільстві є досить високий запит на нові, сучасні, демократичні політичні сили. На думку експертів, партії, які добровільно продемонструють відданість демократичним принципам, відповідально підійдуть до формування списків на паритетних засадах, докладуть зусиль для пошуку та залучення компетентних жінок до своїх лав і зроблять це своїм трендом, будуть мати значні конкурентні переваги. Відповідне висвітлення та привернення уваги громадськості до такої добровільної позиції політичних партій надасть їм додаткових прихильників, особливо серед жінок, які складають більшість українських виборців.

Політичні партії можуть ухвалити добровільні показники або квоти для жінок-кандидатів. Ці заходи є найбільш ефективними, коли вони поєднані з конкретними термінами та супроводжуються відповідним навчанням або іншими ресурсами для жінок – членів партії і кандидатів. Партії можуть також ухвалити кодекс поведінки, який включає в себе вимоги, що стосуються участі жінок та гендерної рівності всередині партії. Обмін досвідом і наставництво більш досвідчених жінок-політиків, поглиблене вивчення і тренінги з основ державного управління, лідерства, публічних виступів повинні організовувати політичні партії для підтримки професійного розвитку своїх кандидаток-жінок, і у такий спосіб посилювати позиції партії у конкурентній передвиборчій боротьбі.

Законодавство про політичні партії може містити норми про додаткове заохочення політичних партій завдяки збільшенню відведеного ефірного часу або додаткового державного фінансування, якщо вони забезпечують певну кількість жінок серед своїх кандидатів. Вибірчі списки, сформовані за принципом «блискавки», в якому кожен другий кандидат – жінка, можуть забезпечити найкращі перспективи для жінок, які балотуються на виборах. В Україні такий підхід може здатися занадто радикальним, однак це правило застосовують на муніципальних виборах та виборах до Сенату Франції, а також до Європейського парламенту.⁴⁹

Стимули, що можуть спонукати політичні партії збільшити число жінок у своїх лавах і сприяти їхній участі у виборах, наведено в документі ООН «Жінки та вибори: посібник зі сприяння участі жінок у виборах»:

- 1) фінансові стимули, або за рахунок державного фінансування, або за рахунок додаткових надходжень від кампаній зі збору коштів організованих жінками-політиками;
- 2) ширше охоплення виборців (у тому числі жінок-виборців);
- 3) розширення мобілізаційних та комунікаційних можливостей, оскільки жінки-політики можуть спиратися на підтримку чисельних жіночих неурядових організацій, в тому числі і для мобілізації виборців та прямого спілкування з ними;
- 4) збільшення ресурсів для проведення кампаній: жінки прекрасно організовують кампанії та є відданими волонтерами. Більшість політичних партій з розвинутою структурою покладаються на жінок, як лідерів місцевих партійних відділень;
- 5) посилення кадрових ресурсів партій: залучення жінок-політиків, які є експертами високого рівня в своїх професійних галузях, сприятиме підвищенню рівня політичної дискусії та залученню ширшого кола фахівців та експертів до розробки та реалізації партійних платформ⁵⁰.

Ширше охоплення політичними партіями жінок-виборців

Оскільки жінки чисельно переважають в складі електорату, кожна політична партія має більше жінок серед своїх прихильників. Політичні партії мають визнати потенціал підтримки жінок, адже жінки складають більшість населення України, так само як і більшість українських виборців. Хоча цей аргумент не є безперечним, політичні партії мають

⁴⁹ Denys Kovryzhenko. Regulation of Political Parties in Ukraine: current state and directions of reforms. Published by Agency for Legislative Initiatives, and OSCE/ODIHR, Kyiv, 2010 (Vistka Ltd) p.84.

⁵⁰ UN Office of the Special Adviser on Gender Issues and Advancement of Women: Women and Elections Guide to promoting the participation of women in elections, p.36-38. <http://www.un.org/womenwatch/osagi/wps/publication/WomenAndElections.pdf>

розглянути можливість того, що більша кількість жінок в керівництві партії може збільшити підтримку зі сторони жінок-виборців. Перші «п'ятірки» списків кандидатів від політичних партій і блоків демонструють, що більшість партій дотримуються правила «одна жінка в першій п'ятірці», але насправді жінки ніколи не складають п'яту частину списку кандидатів, які отримують депутатський мандат.⁵¹ Це призводить до суттєвого розриву між політичними партіями і виборцями. Політичні партії мають розглянути можливість залучення більшої кількості жінок-політиків, які можуть спілкуватися з жінками-виборцями і бути справжніми представниками їхніх інтересів.

Політичні партії мають брати участь у просвітницьких кампаніях з гендерної рівності. Відображуючи у своїй платформі гендерні та інші питання, що становлять особливий інтерес для жінок, партії можуть збільшити свою актуальність і привабливість для жінок-виборців, а також залучити більше жінок до участі в політичних процесах.

Посилення громадського та міжпартійного діалогу

Положення Закону України «Про політичні партії в Україні» є надзвичайно важливим для створення рамок для політичної участі жінок.⁵² Наприклад, якщо партії зобов'язані дотримуватися внутрішньопартійної демократії та застосовувати прозорі процедури висунення кандидатів через первинні вибори, відбору кандидатів на місцевому рівні або аналогічні варіанти, жінки матимуть більше шансів бути призначеними як кандидати. Натомість у високоцентралізованих партіях, які контролюються декількома лідерами або організовані довкола відомих особистостей, зазвичай чоловіків, умови є менш сприйнятливими для призначення більшої кількості жінок як кандидатів.

Не менш важливим також є посилення діалогу представників громадських організацій та гендерних експертів з представниками політичних партій для обміну інформацією, аналітики, та обговорення шляхів досягнення гендерного паритету на користь всього суспільства. Варто уникати спрощеної риторики щодо просування жінок у політику, натомість, акцентувати увагу на позитивних змінах, до яких призводять паритетні відносини. Такі аргументи можуть бути підкріплені конкретними даними, економічними та соціальними розрахунками. Необхідно,

⁵¹ Збільшення представництва жінок у процесі прийняття рішень в політичних партіях. Звіт за результатами опитування політичних партій, представлених у Верховній раді України. Український жіночий фонд, 2010, Київ, Україна

⁵² Закон України «Про політичні партії в Україні»: <http://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/7110>

щоб ідеї та принципи гендерної рівності стали також предметом між-партійної дискусії.

Деякі політичні сили мають так звані «жіночі крила». Цей механізм може надати можливості жінкам опанувати навички політичної діяльності та розвивати і посилювати зв'язки всередині партії. Жіночі крила можуть впливати на просування й уповноваження жінок всередині партії. Жіночі крила також можуть впливати на партійні платформи, особливо з питань, що становлять особливий інтерес для жінок. Проте, такі структури можуть бути ефективними, коли безпосередньо пов'язані з лідерами партії або її керівними органами. В іншому разі, жіночі крила можуть призвести до відокремлення і маргіналізації жінок в партії.

Активісти афілійованих з партіями (або створених самими партіями) громадських організації зазвичай шукають можливості співпраці та діалогу з іншими громадськими організаціями. Посилення партнерства політичних партій з такими організаціями може допомогти донести ідеї гендерної рівності до політичних лідерів України. Політичні сили мають усвідомити необхідність широкого міжпартійного діалогу з гендерної рівності та гендерного паритету в українській політиці. Гендерні міжпартійні кокуси за участю провідних жінок-політиків можуть стати осередками лобювання та просування принципів гендерної інтеграції в політичну культуру України.

Просвітницькі кампанії та підтримка участі жінок у політиці

За умови залучення до дискусії широкої громадськості можна досягти глибшого розуміння, які фактори перешкоджають досягненню гендерної рівності і за допомогою яких політичних заходів можна вести з ними боротьбу. Отже, гендерна політика буде ефективною і результативною не тільки тоді, коли слово «гендер» буде вписане в усі закони, а тоді, коли й управлінці, і громадяни зрозуміють, що гендерний паритет — шлях до іншої якості життя.

Важливим аспектом у подоланні існуючих перешкод для участі жінок в політичному житті є виховання й освіта дітей та молоді через навчальні заклади, а також дорослих громадян через медіа-кампанії та громадські заходи. Треба змінювати традиційні ролі жінок, і представляти жінок-політиків конкурентоспроможними кандидатами на політичне лідерство. Необхідно також посилювати співпрацю з Міністерством освіти України задля підтримки вже наявних ініціатив гендерної освіти та впровадження нових.

Для залучення та підтримки жінок у політичній діяльності можуть створюватися мережі підтримки. Участь у політичній боротьбі та виборах вимагає значних адміністративних, фінансових та часових ресурсів. Жінки мають значно менший доступ до таких ресурсів порівняно з чоловіками. Дієвою підтримкою жінок у змаганнях за виборні посади може стати громадська ініціатива, яка пропонуватиме жінкам-кандидатам навчання, підготовку та здібність здобути максимальну користь від обмежених ресурсів та виграти у виборчій боротьбі. Такі програми можуть виявитись більш реалістичними та затребуваними на місцевому рівні. Ефективна підтримка для кандидаток може проходити у формі діяльності, запровадженої в рамках ініціативи громадської організації Emily List (США)⁵³, яка пропонує кандидаткам підтримку, підготовку та просування, аби вони могли максимально використовувати обмежені ресурси і виграти виборчі перегони.

Гендерний моніторинг діяльності політичних сил: якість політичної діяльності чоловіків та жінок

Сприйняття та підтримку ідей гендерної рівності політичними партіями потрібно провадити не тільки за результатами опитувань представників партій, а за результатами об'єктивних показників, наприклад, співвідношення чоловіків і жінок у прохідній частині виборчих списків, на керівних посадах в партії, результатами голосувань. Для оцінки ефективності політичної діяльності жінок і чоловіків, варто порівняти активність (кількість поданих законопроектів, виступів, депутатських запитів) жінок-депутаток та чоловіків-депутатів, випадки переходу з одного політичного табору до протилежного, порівняти рівень освіти кандидаток та кандидатів у депутати або чинних народних депутатів. Результати такого аналізу мають бути представлені як самим представникам партій, так і громадськості.

Формування нового покоління жінок-політиків

На сьогодні молодь демонструє високу політичну активність та патріотизм, що є найкращим свідченням вагомої ролі молоді в українській політиці. Підтримка та залучення молодих жінок, які проявили себе як активні та перспективні лідерки, допоможе сформувати нове покоління жінок-політиків, зацікавлених діяти на користь громади та відігравати важливу роль у розбудові демократичного й гендерно паритетного суспільства. Молоді жінки можуть також привнести в українську політику нові методи та принципи роботи, нові погляди на роль жінок

⁵³ Більше інформації доступно на сайті: www.emilyslist.org

у політичному житті країни й вплинути на формування «молодої» політичної культури у державі.

Представники нових політичних партій та проектів можуть виявитися менш обтяженими патріархальними стереотипами і, більш ймовірно, дотримуватимуться принципів рівності чоловіків і жінок у своїх лавах. Частка молодих політичних лідерів, які, незалежно від партійної приналежності, просувають більш демократичні цінності і ліберальніші та космополітичні погляди, буде поступово зростати. Зусилля, спрямовані на досягнення гендерної рівності у політиці через залучення молодих політичних лідерів, може забезпечити найкращі результати, однак, не варто ігнорувати й теперішні провідні партії та представників старшого покоління.

Робота з чоловіками з підтримки активної участі жінок у політиці

Дискримінація за статевою ознакою може бути ліквідована лише зі зміною системи гендерних ролей і стереотипів, що закріплюють ці ролі. Проте, всі стереотипи, а особливо гендерні, неможливо змінити водночас. Перегляд гендерних ролей і відносин можливий тільки за умови участі у цьому процесі обох статей, адже поліпшення умов життя однієї статі не вирішує загальних соціальних проблем, а призводить до дискримінаційного становища іншої.

Для того, щоб ідея гендерного паритету знаходила більше підтримки серед чоловіків, важливо наголошувати, що від гендерної нерівності страждають обидві сторони. Наприклад, українське суспільство досить консервативне щодо батьківських функцій – у 95 % розлучень рішення про те, з ким з батьків залишиться дитина приймається на користь жінки, а не чоловіка, незважаючи на те, хто з батьків може запропонувати кращі для дитини умови. Не дивлячись на останні зміни у сфері гендерних стосунків, усвідомлення традиційних чоловічих ролей залишається домінантним у суспільних відносинах. Наслідком панування таких стереотипів для чоловіків є стреси, надмірні ризики, незадоволення, відчуття нереалізованості тощо.⁵⁴

⁵⁴ Лібанова Е. Круглий стіл на тему: «Становище чоловіків в Україні» 19 лютого 2009 року – К.: «К.І.С.», 2009. – С. 21.

Захист суспільства від інформації, дискримінаційної за ознакою статі

Прояви сексизму у будь-якій сфері суспільного життя, а особливо у ЗМІ, рекламі та публічних висловлюваннях посадовців є неприпустимими. Такі випадки мають бути не просто розкритиковані, але й публічно засуджені. Важливим завданням є розробка та запровадження ефективних механізмів звільнення медіа простору від дискримінаційних проявів за ознакою статі, наприклад, введення норм прямої дії в Закон України «Про рекламу».

Необхідно сприяти підвищенню обізнаності та компетентності журналістів та представників медіа з гендерних питань. Представники медіа мають професійно і чітко орієнтуватися в темах гендерної політики та проблем і запроваджувати виважений дискурс гендерного рівноправ'я. Позитивні результати має дати посилення уваги до вивчення цих тем на базі вищих навчальних закладів, а не тільки під час одиничних заходів для практикуючих журналістів.

Вдосконалення гендерної статистики

Якість управлінських рішень у сфері гендерної політики залежить від інформаційної основи, на якій вони базуються, тобто від якісної статистичної інформації. Гендерна статистика допомагає розробляти політику, спираючись на факти, а не припущення, стереотипи або ідеологічні постулати. Вона дає кількісну інформацію, що дозволяє аналізувати розходження в положенні чоловіків і жінок, а також стежити за тим, чи міняється це положення або залишається незмінним. Такі дані дають можливість для серйозних роздумів щодо пріоритетів і потреб як жінок, так і чоловіків в Україні, та є необхідними для моніторингу й оцінки ефективності і результативності нових програм.

Експерти визначають такі основні напрями вдосконалення гендерної статистики:⁵⁵

- розробку методів збирання даних, що враховують стереотипи та соціально-культурні фактори, які можуть породжувати гендерні упередження;
- приведення існуючих в Україні статистичних показників у відповідність з рекомендованими міжнародними стандартами;

⁵⁵ Галустян Ю., Герасименко Г., Макарова О., Гендерна статистика України: сучасний стан, проблеми, напрями удосконалення. – Проект «Програма рівних можливостей та прав жінок в Україні»: Київ, 2009. – С. 44.

- запровадження додаткових спостережень або включення в існуючі спостереження додаткових показників з метою повного відображення становища жінок і чоловіків в Україні.⁵⁶

Теми, які є важливими з точки зору гендерного аналізу, а наявна статистична інформація є недостатньою для його повноцінного проведення:

- жінки та чоловіки на керівних посадах (у сфері економіки, освіти, державного управління);
- різниця в оплаті праці між жінками та чоловіками;
- доступ до та участь на ринку праці (включаючи неформальну зайнятість);
- випадки насильства щодо жінок та чоловіків;
- торгівля людьми;
- доступ до інформаційно-комунікаційних технологій;
- розподіл часу між професійними та приватними/сімейними обов'язками жінок та чоловіків;
- гендерне бюджетування.

Особливої уваги вимагає оформлення та поширення даних гендерної статистики. Такі дані мають бути подані у формі зрозумілій і доступній для аналізу та зручній для використання ключовими особами, що приймають рішення та формулюють політику. Також потрібно покращувати доступ до гендерно-розузрупненої статистики щодо участі жінок у прийнятті рішень в Україні для політиків, дослідників, організацій громадянського суспільства аби ініціювати дискусію, привернути до питання більше суспільної уваги і переконати населення у перевагах підвищення гендерної рівності. Ці дані також мають братися до уваги високопосадовцями в ухваленні політичних та економічних рішень.

Дослідження використання часу як ресурсу

Те, як люди використовують час, впливає на їхній соціальний та економічний добробут. Різні моделі розподілу часу жінками та чоловіками відображають відмінності в їх ролях, умовах та можливостях. Розподіл часу жінок і чоловіків має наслідки для їхнього родинного та суспільного життя, спроможності досягати своїх особистих і професійних цілей та бажань. Наразі в Україні не проводяться регулярні дослідження використання часу жінками та чоловіками.

⁵⁶ Левченко К. Круглий стіл на тему: «Становище чоловіків в Україні» 19 лютого 2009 року – К.: «К.І.С.», 2009. – С. 32.

Однією з основних причин, які стримують жінок від активної участі у громадському та політичному житті, – брак часу через домашні обов'язки. Забезпечення рівних можливостей жінкам і чоловікам вимагає поєднання професійних та сімейних обов'язків, розробки системи стимулювання надання чоловікам батьківської відпустки по догляду за дитиною та створення для людей з сімейними обов'язками «дружніх» робочих місць, а також доступність мережі дитячих закладів. Всі ці фактори є дієвими інструментами для усунення перешкод на шляху жінок до кар'єрного та громадського зростання.

Гендерний аналіз бюджетів та аналіз державних рішень

Гендерний аналіз бюджетів – це оцінка впливу гендерної політики з фінансової точки зору. Гендерний аналіз бюджету є інструментом, завдяки якому питання гендерної рівності виходять на перший план у процесі прийняття фінансових рішень на найвищому рівні. Гендерний аналіз бюджету припускає дезагрегацію бюджетів за статевою ознакою для того, щоб виявити розходження у фінансуванні актуальних з гендерної точки зору політичних заходів. Мета застосування такого підходу – зробити процес прийняття фінансових рішень на урядовому рівні прозорим з гендерної точки зору.⁵⁷

Цей інструмент також застосовується до бюджетних процесів місцевих рад. БДІПЛ-ОБСЕ, ПРООН та Фонд Фрідріха Еберта вже реалізували заходи з підготовки кадрів в Україні з інтеграції гендерного підходу до розробки місцевих політик.⁵⁸ У ряді пілотних міст це призвело до запровадження процедури гендерного бюджетування та виділення коштів для заходів з підтримки гендерної рівності. Гендерне бюджетування має застосовуватися як на національному, так і місцевому рівнях, оскільки є необхідним та ефективним інструментом для досягнення справжньої рівності на всіх рівнях суспільства. Гендерне бюджетування є надзвичайно важливим у процесі відновлення після фінансової кризи, в якій жінки постраждали значно сильніше за чоловіків.

⁵⁷ Бадлендер Д. Гендерные бюджеты. Пособие для тренеров. – Братислава: Програма розвитку ООН, 2005. – С. 23.

⁵⁸ Малиняк Б., Іваніна Т., Геращенко С. Гендерне бюджетування в Україні. Фонд ім. Фрідріха Еберта, Київ, 2010; www.fes.kiev.ua

Висновки

Незважаючи на очевидний прогрес, досягнутий Україною у забезпеченні гендерної рівності, поточна ситуація демонструє неприйнятно низький рівень участі українських жінок у політичному житті та процесах прийняття рішень на високому державному рівні. Відповідно до всіх міжнародних зобов'язань та показників, Україна рухається у неправильному напрямку з точки зору підвищення участі жінок у суспільному та політичному житті.

Незважаючи на високий рівень освіти і кваліфікації жінок України, а також той факт, що жінки складають більшість українських виборців, політичні партії, як і раніше, не визнають потенціал жінок на політичній сцені, і дуже часто ігнорують факт, що інтереси жінок представлені недостатньо. Це автоматично впливає на гендерний дисбаланс у багатьох ключових галузях, таких як зайнятість, соціальне забезпечення, охорона здоров'я, освіта та економічний розвиток. Щоб виправити цю ситуацію і наблизитися до європейських норм демократії та гендерної рівності, Україна повинна розробити цілісний довгостроковий підхід, враховуючи такі стратегічні напрямки:

- Виконання міжнародних зобов'язань України та забезпечення застосування Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, як правового документу, що має перевагу над суперечливим внутрішнім законодавством.
- Розвиток компетенції та координація діяльності органів державного управління різних рівнів для вирішення питань гендерної рівності.
- Законодавче забезпечення та внесення змін до виборчого законодавства для збільшення представництва жінок на вищих урядових посадах та в державних виборних органах.
- Посилення просвітницької діяльності для подолання наявних дискримінаційних стереотипів щодо жінок.
- Ліквідація дискримінації щодо жінок у сфері зайнятості і забезпечення рівної оплати праці за рівновартісну роботу.

- Проведення навчальних програм з питань гендерної рівності для представників місцевих і центральних органів влади, судових органів, шкіл, соціальних служб та правоохоронних органів.
- Впровадження механізмів недопущення гендерно-дискримінаційної інформації в ЗМІ та публічних виступах.

Для досягнення прогресу потрібні спільні зусилля та співпраця міжнародних організацій, громадських лідерок та представниць різних політичних партій, громадських організацій, спрямовані на політиків-реформаторів, а також чоловіків як союзників. Сприяння гендерній рівності та збалансованій участі жінок у політиці варто розглядати не як феміністську боротьбу, а як передумови, які має виконати будь-яка країна, щоб бути сучасною демократією XXI сторіччя, тобто представницькою та підзвітною.

Міжнародні організації мають проявити наполегливість і солідарність у підтримці ініціатив, що спонукатимуть Україну виконувати свої міжнародні зобов'язання. Беручи до уваги підготовку до головування України у ОБСЄ 2013 року, Україна має поліпшити показники гендерної рівності та участі жінок у політиці та державному управлінні на найвищому рівні, якщо хоче мати відповідний рівень міжнародної довіри та авторитет у цій ролі.

Література

1. Бадлендер Д. Гендерные бюджеты. Пособие для тренеров. – Братислава: Программа развития ООН, 2005. – С. 23
2. Власенко Н.С., Виноградова Л.Д., Калачова І.В. Гендерна статистика для моніторингу досягнення рівності жінок і чоловіків. К.: Інститут держави і права ім. Корецького НАН України, 2000.
3. Відповіді України на запитання щодо виконання Конвенції з ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок на засіданні Комітету 21 січня 2010. (CEDAW/C/UKR/Q/7/Add.1.)
4. Галустян Ю., Герасименко Г., Макарова О., Гендерна статистика України: сучасний стан, проблеми, напрями удосконалення. – Проект «Програма рівних можливостей та прав жінок в Україні»: Київ, 2009. – С. 44
5. Говорун Т.В. Гендерна стереотипізація та егалітарність: виклики часу. – Інститут психології ім. Г.С. Костюка НАПН України; www.ispp.org.ua/files/1285955758.doc
6. Гендер та Цілі Розвитку Тисячоліття, Програма розвитку ООН: http://www.undp.org/women/mdgs/gender_MDGs.pdf
7. Гендерна арифметика влади. Український жіночий фонд, Київ, 2010
8. Гендерна статистика України: сучасний стан, проблеми, напрями вдосконалення. Запоріжжя: Друкарський світ, 2011. – С. 49
9. Гендерні перетворення в Україні. Укладач М. Скорик. – Київ. Надруковано в ТОВ «АДЕФ-Україна», 2007. – С. 14, 180, 188
10. Гендерні ресурси українських мас_медіа: ціна і якість: Практичний посібник для журналістів та працівників ЗМІ./Н.М.Сидоренко, М.М.Скорик, та ін.; упоряд. Н.М.Сидоренко. — К.: "К.І.С.", 2004. — С. 6
11. Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві / Ю.Саєнко. – К.: Програма розвитку ООН, Центр соціальних експертиз Інституту соціології НАН України, 2007. – С. 35-47
12. Державний комітет статистики України. Статистичні таблиці щодо становища жінок і чоловіків в Україні: www.ukrstat.gov.ua
13. Зайцева О., Ламах Е., Суслова О. Наші права не факультативні (коментар до Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо

- жінок та Факультативного протоколу до Конвенції ООН з ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок. Київ: 2009, С. 31
14. Заключні зауваження Комітету з ліквідації дискримінації щодо жінок. – Сорок п'ята сесія, 18 січня-5 лютого 2010 року.(CEDAW/C/UKR/CO/7).
 15. Закон України «Про вибори народних депутатів України»: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1665-15>.
 16. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»: <http://www.legislationline.org/topics/country/52/topic/7>.
 17. Закон України «Про політичні партії в Україні»: <http://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/7110>
 18. Збільшення представництва жінок у процесі прийняття рішень в політичних партіях. Звіт за результатами опитування політичних партій, представлених у Верховній раді України. Український жіночий фонд, 2010, Київ, Україна
 19. Інформаційно-консультативний жіночий центр: <http://empedu.org.ua>
 20. Кісь О. Гендерні аспекти реклами: сексизм як негативний чинник формування гендерних відносин в Україні// Законотворчість: практичні аспекти впровадження принципу рівних можливостей жінок і чоловіків в діяльності Верховної Ради України/ Програма сприяння Парламенту II: Програма розвитку законотворчої політики. – К.Москаленко О.М. ФОП, 2010 – С. 57-65.
 21. Кодекс Законів про працю України: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=322-08>.
 22. Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок <http://legislationline.org/documents/action/popup/id/7707>
 23. Комітет Верховної Ради України з прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин. Слухання на тему: «Практика застосування Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». Інформаційно-аналітичні матеріали міністерств та інших центральних органів влади. Київ, 10 листопада 2010.
 24. Левченко К. Круглий стіл на тему: «Становище чоловіків в Україні» 19 лютого 2009 року – К.: «К.І.С.», 2009. – С. 32
 25. Левченко К. Б. Методологічні підходи щодо здійснення гендерно-правової експертизи національного законодавства України — К.: Телесик, 2008. — С.5 — (Програма розвитку ООН в Україні. Програма рівних можливостей ПРООН).
 26. Лібанова Е. Круглий стіл на тему: «Становище чоловіків в Україні» 19 лютого 2009 року – К.: «К.І.С.», 2009. – С. 21
 27. Малиняк Б., Іваніна Т., Геращенко С. Гендерне бюджетування в Україні. Фонд ім. Фрідріха Еберта, Київ, 2010; www.fes.kiev.ua
 28. Матеріали слухань Комітету Верховної ради України з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин «Практика застосування Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», Київ, 10 листопада 2010 р.

29. Омелян І. Гендер у політиці – історія боротьби за політичні права жінок; <http://gender.at.ua/news/2010-03-04-294>
30. Організаційні та правові елементи інституційного механізму забезпечення гендерної рівності в Україні. Запоріжжя: Друкарський світ, 2011.-С. 10-12
31. Пекін +15 і Україна: Міжнародні зобов'язання і практики впровадження/упорядника О.Суслова – Київ: СПД Москаленко О.М., 2010
32. Постанова Кабінету Міністрів України № 504 від 12.04.2006 р. «Про проведення гендерно-правової експертизи».
33. Права людини в Україні – 2004. Доповідь правозахисних організацій. / За ред. Є.Захарова, І.Рапп, В.Яворського /Українська Гельсінська спілка з прав людини. – Харків: Фоліо, 2005. – С. 255; <http://helsinki.org.ua/files/docs/1117296126.pdf>
34. Програма рівних можливостей та прав жінок в Україні (спільний проект Європейського Союзу, Шведського агентства з питань міжнародної співпраці та розвитку (Sida) та Програми розвитку ООН): <http://gender.undp.org.ua>
35. Скорик М. Коментарі – Pro і Contra: жінки і «чоловіча» політика; <http://www.ucipr.kiev.ua/modules.php?op=modload&name=News&file=article&sid=3617&mode=thread&order=0&thold=0>
36. Суслова О. Практичні аспекти впровадження принципу рівних прав та можливостей жінок і чоловіків в діяльності Верховної Ради України. / Програма сприяння Парламенту II: Програма розвитку законодавчої політики. За редакцією О.Суслової. – К.Москаленко О.М. ФОП, 2010
37. Committee on the Elimination of Discrimination against Women, Forty-fifth session 18 January-5 February 2010, Concluding observations of the Committee on the Elimination of Discrimination against Women, Ukraine (CEDAW/C/UKR/CO/7): <http://www2.ohchr.org/english/bodies/cedaw/docs/co/CEDAW-C-UKR-CO-7.pdf>
38. Emily List initiative: www.emilyslist.org
39. Kovryzhenko Denys. Regulation of Political Parties in Ukraine: current state and directions of reforms. Published by Agency for Legislative Initiatives, and OSCE/ODIHR, Kyiv, 2010 (Vistka Ltd), p. 81
40. Ministerial Council Decision No. 15/05 on Preventing and Combating Violence against Women: <http://www.osce.org/mc/17451>
41. OSCE Action Plan for the Promotion of Gender Equality: <http://www.osce.org/mc/23295>
42. OSCE/ODIHR Election Observation Mission Report. – Warsaw, 20 December 2007. – Recommendations 34, 35; http://www.osce.org/documents/odihr/2007/12/29054_en.pdf
43. OSCE Ministerial Council Decision No. 7/09 on Women's Participation in Political and Public Life: <http://www.osce.org/mc/40710>
44. OSCE Ministerial Council Decision No. 14/05 on Women in Conflict Prevention, Crisis Management and Post-Conflict Rehabilitation: <http://www.osce.org/mc/17450>

45. The Global Gender Gap Report 2010
<http://www.weforum.org/reports/global-gender-gap-report-2010?ol=1>
46. Ukraine. Presidential Election. 17 January and 7 February 2010. OSCE/ODIHR Election Observation Mission Final Report. – Warsaw, 28 April 2010. – p. 20; available at:
<http://www.osce.org/odihr/elections/ukraine/67844>
47. UN Office of the Special Adviser on Gender Issues and Advancement of Women: Women and Elections Guide to promoting the participation of women in elections, <http://www.un.org/womenwatch/osagi/wps/publication/WomenAndElections.pdf>
48. UNDP Equal Opportunities and Women's Rights in Ukraine Programme materials, available at: <http://gender.undp.org.ua>
49. Women and Elections: Guide to Promoting the Participation of Women in Elections
<http://www.un.org/womenwatch/osagi/wps/publication/Chapter3.htm>
50. Women in national parliaments. Situation as of 31 March 2011;
<http://www.ipu.org/wmn-e/classif.htm>

